

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM MŰVÉSZETI
DOKTORI ISKOLA

Kónya István

INTAVOLÁCIÓK A RENESZÁNSZ LANTRA

**A reneszánsz korának improvizációs gyakorlata a vokális és a
hangszeres zenében**

DLA értekezés tézisei

Témavezető:

Prof. dr. Vas Bence
egyetemi tanár

2025

A disszertáció tárgya

Kutatásom elsődleges tárgya a reneszánsz kori vokális művek átültetései (intavolációi) a reneszánsz típusú lantra, valamint annak a gyakorlatnak a megvizsgálása, hogy egy hangszeres játékos milyen módon tudta hangszerszerűsíteni a kortársak vokális kompozícióit. Mivel az átiratokban elengedhetetlen a diminúciós technikákkal is foglalkozni, a tanulmány másodlagos tárgya ennek az improvizációs gyakorlatnak a történeti bemutatása. A disszertáció további célja az, hogy az elemzett műveken keresztül segítséget nyújtsak a mai hangszeres zenészeknek abban, hogy milyen módon nyúlhatnak hozzá korabeli vokális művekhez úgy, hogy azok ne nagyon sérüljenek, maradjanak stílusosak és legyenek hangszerszerűek. Mindezen túl a bemutatott példákön keresztül szemléltetni kívánom azt a régi improvizációs gyakorlatot, aminek alkalmazása a mai hangszeres oktatásban is hasznos lehet.

A témaválasztás indoklása, előzménye

A lant a reneszánsz kor legnépszerűbb hangszere volt, és a 16. század elejére vált alkalmassá arra, hogy a három oktávnyi hangterjedelmének köszönhetően, a billentyűs hangszerekhez hasonlóan, többszólamú vokális műveket tudjanak átírni a hangszerre. Ha csupán a számarányokat nézzük, már az is sokat elárul e hangszer fontosságáról. Erre a típusú lantra a 16. század folyamán mintegy 150 komponistát találunk, akik koncertképes műveket hagytak az utókorra, és ennek a nagyjából 30.000 műnek a 70 százaléka intavoláció. Jól látható, hogy a lantrepertoár gerincét ez a zenei anyag képezi. Fontosnak tartom kiemelni azt a tényt, hogy a lantosok a kor élvonalbeli komponistáinak műveiből dolgoztak fel frottókat, madrigálokat, chansonokat, motettákat és miserészleteket, nem is beszélve a nagy számú, több száz zsoltárfeldolgozásról.

Ehhez az intavolációs gyakorlathoz szervesen hozzátartozott a kor zeneoktatásában az improvizációs technikák elsajátíttatása, ami sajnálatos módon már nem része a zeneoktatásunknak. Volt szerencsém a Hágai Királyi Konzervatórium Régizenei Tanszakán hét esztendőn tanulni, és valamilyen szinten ezt a korabeli gyakorlatot jómagam is elsajátíthattam. Ezt szeretném továbbadni hazai kollégáimnak és a következő lantos generációnak.

Mivel sem a 16. századi intavolációs módoknak, sem az azt megelőző kettő évszázad ide tartozó ismeretanyagának magyar nyelvű bemutatása és összefoglalása még nem született meg,

ezért fontosnak tartottam, hogy a dolgozatomban ezt is felvázoljam, valamint ezen ismeretanyag legfontosabb forrásait és szakirodalmát közzé tegyem.

A kutatás felépítése és módszerei

Mivel a lantintavolációk típusainak besorolása még a külföldi szakirodalmakban sem található, megkíséreltem ezt a repertoárt bizonyos szempontok szerint csoportokba szedni. Hosszas vizsgálódás eredményeként választottam ki azt a 31 lantművet, amelyek elemzésével bemutatom ennek a hatalmas anyagnak a legtipikusabb formáit. Ha nem is mindenre kiterjedően, de dolgozatomban kísérletet teszek a művek alapvető besorolására. Ahhoz, hogy ezt a zenei gyakorlatot láthatóvá is tegyem, elengedhetetlennek tűnt, hogy az eredeti vokális anyag ide vonatkozó részét kottaképben is közzé tegyem, valamint ez alá a már intavolált lantműveket, többféle típusú tabulatúrákból, menzurális notációs rendszerbe visszaírjam. Igazából így váltak összevethetővé ezek a művek. Fontosnak tartottam, hogy a két Magyarországról elszármazott lantkomponista, Bakfark Bálint és Hans Newsidler műveiből is szemléltessék jónéhányat, ugyanis mindketten a kor élvonalbeli lantkomponistáik közé tartoztak és már életükben Európa-szerte ismertek voltak.

A billentyűs hangszerre történt intavolációkkal összevetve jól látható, hogy a lant adottságai a szólamvezetések szempontjából jóval korlátozottabbak, így az átiratok során szinte mindig a játszhatóság és a hitelesség volt az egyik elsődleges szempont.

Az intavolációkat az alábbi szempontok alapján elemzem:

- az eredeti három-négy-öt szólamból mennyi maradt, és melyek ezek
- mely szólamok anyaga lett összedolgozva
- belső szólamok vezetése hogyan és meddig volt megoldható
- hol és hogyan 'születtek' új belső szólamok
- mi történt a hosszú kitartott hangokkal, milyen megoldást találtak helyette (hangok felezése, szinkópás megoldások, hangsúly eltolódások, koloratúrák
- mely szólamokat diminuálták, és milyen arányban
- kadenciális megoldások, kadenciális díszítések, kolorálások
- a 'musica ficta', módosított hangok használata, diézisek alkalmazása
- diszszonanciák kezelése

- az eredeti mű végig jelen van-e az intavolációban, vagy annak csak egy részében
- összehasonlítások esetén megvizsgálom a harmóniai egyezéseket, illetve különbözőségeket, konsonáns és diszsonáns diminúciós megoldásokat, a dallamok ritmikai változtatásait

Tíz fejezetet szenteltem a különböző típusú intavolácók bemutatására. Megpróbáltam az egyszerűbb típusútól a bonyolultabb művek felé haladni. A legegyszerűbb az, amikor egyszólamú énekből készült lantmű. Ilyenek a népdal és a zsoltár feldolgozások, hiszen ott a lantkomponista saját ízlése, tudása szerint harmonizál és készít variációt, alkalmaz diminúciókat az egyszólamú anyagból. Hasonló a helyzet a Spagna variációkkal, ahol a komponista ellenszólamot, vagy jó esetben szólamokat komponál az egyszólamú cantus firmus tánchoz.

Külön fejezetben elemzem azokat a lant-dalokat, ahol egy többszólamú mű felső szólamát meghagyják az énekesnek, és az alsókból készül átírat, intavoláció.

Maradtak ránk olyan három-négy szólamú lantművek, ahol az eredeti kompozíció gond nélkül, tehát a mű 'csonkítása' nélkül ráfér a lantra, és jól érvényesül. Az átíratok többségében a diminúciós eljárásokkal találkozunk. A disszertáció talán legizgalmasabb, legtanulságosabb fejezetei, amikor egy vokálkomponista művének több lantos általi intavolációját hasonlíthatjuk össze. Valójában ott lehet markánsan érzékelni az egyes szerzők közti eltéréseket, a bátorságot, ki hogyan nyúlt az eredeti műhöz, de igazából csak a játék során hallható a különbség: melyik átíratból ismerhető fel valamennyire az eredeti mű?

A kutatás eredményei és következtetései

Kutatásom egyik legmeglepőbb eredménye, hogy a legkorábbi lant intavolációk nem feltétlenül a legegyszerűbb művek. Nem tapasztaltam lineáris fejlődést. A 16. századvégi átíratok nem bonyolultabbak az első, 1507-es kiadványban található műveknél. Továbbá az is, hogy sem a reneszánsz kori diminúciós gyakorlatra, sem az intavolálás módjára nem készült olyan szabályrendszer, mint az ellenpont szabályaira, amit viszont a lantosok, ahogy lehetett, betartottak. Mindennek fényében még a korabeli források alapján sem tudunk utólag összeállítani olyan szabályrendszert, amit alapul vehetnénk akkor, amikor egy korabeli vokális művet megpróbálunk a lantra, vagy más hangszerre átültetni. Amikre támaszkodni tudunk, az a rengeteg példa és a reneszánsz zenei stílusismeret.

A felhasznált irodalom jegyzéke

- Atlas, Allan W. (1998): *Renaissance music*. Norton, New York.
- Boorman, Stanley (1983): *Studies in the performace of late medieval music*. University Press, Cambridge.
- Brown, Howard Mayer (1965): *Instrumental Music Printed Before 1600, A Bibliography*. Mass, Cambridge.
- Brown, Howard Mayer (1976): *Embellishment in Early Sixteenth-Century Music*. Oxford University Press, London.
- Coelho, Victor A. (1997): *Performance on Lute, Guitar and Vihuela: Historical Practice and Modern Interpretation*. Cambridge University Press.
- Erig, Richard (1979): *Italienische Diminutionen*, Amadeus Verlag, Zürich.
- Gerald, Abraham & Anselm, Hughes (1960): *Ars Nova and The Renaissance 1300–1540.*, Oxford University Press, London.
- Gombosi Ottó: *Compositione di Meser Vincenzo Capirola. Lute-book (circa 1517)*, Newberry Library of Chicago, 1955.
- Gombosi Ottó (1935): *Bakfark Bálint élete és művei*. Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadása, Budapest.
- Griffiths, John (2002): *The Lute and the Polyphonist*, Studi Musicali 31. University of Melbourne.
- Homolya István: *Bakfark*. Zeneműkiadó, Budapest, 1982.
- Hubbell, Leslie Chapman (1982): *Sixteenth-century Italian Songs for Solo Voice and Lute*, Northwestern University, Evanston.
- Jeppesen, Knud (1975): *Ellenpont – A klasszikus vokális polifónia tankönyve*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Király Péter (1995): *A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Kite-Powell, Jeffery (2007): *A Performer's Guide to Renaissance Music*. Indiana University Press, Bloomington.
- Kónya István (2014): *Lantkönyv – A lant vándorútja Európában*. BKL Kiadó, Szombathely.
- Kónya István (2014): *Reneszánszlant metodika*. BKL Kiadó, Szombathely.
- Kovács Gábor (2002): *Reneszánsz táncok*. Garabonciás Alapítvány, Budapest.

- Lewon, Marc (2013): *The Earliest Source for the Lute: The Wolfenbüttel Lute Tablature*. Journal of the Lute Society of America
- Lewon, Marc (2018): *Transformational Practices in Fifteenth-Century German Music*. St Hugh's College, University of Oxford, D.Phil.
- Lockwood, Lewis (1984): *Music in Renaissance Ferrara, 1400–1505*. Clarendon Press, Oxford.
- Lundgren, Stefan (1981): *Method for the Renaissance Lute*. Lundgren Musik-Edition, München.
- McGee, Timothy. J (1985): *Medieval and Renaissance Music. A Performer's Guide*. University of Toronto Press.
- McGee, Timothy J. (2014): *Medieval Instrumental Dances*. Indiana University Press, Bloomington.
- Munrow, David (1976): *Instruments of the Middle Ages and Renaissance*. Oxford University Press, London.
- Page, Christopher (1981): *The 15th-Century Lute: New and Neglected Sources*. Early Music ix., Oxford University Press, London.
- Pernye András (1974): *Előadóművészet és zenei köznyelv*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Phillips, Elizabeth V. & Christopher Jackson, John-Paul (1986): *Performing medieval and Renaissance music*. Collier Macmillan Publisher, London.
- Pohlmann, Ernst (1982): *Laute, Theorbe, Chitarrone: die Instrumente, ihre Musik und Literatur von 1500 bis zur Gegenwart*. Edition ERES, Bremen.
- Polk, Keith (1992): *German Instrumental Music of the Late Middle Ages*. Cambridge University Press.
- Prizer, William F. (1980): *Lutenists at the court of Mantua in the late fifteenth and early sixteenth centuries*. Journal of the Lute Society of America, vol. 13.
- Reese, Gustave (1940): *Music in the Middle Ages*. WW. Norton & Compagny, New York.
- Reese, Gustave (1959): *Music in the Renaissance*. WW. Norton & Compagny, New York.
- Schlegel, Andreas, & Lüdtke, Joachim (2011): *Die Laute in Europa 2*. The Lute Corner, Basel.
- Smith, Douglas Alton (2002): *History of the Lute from Antiquity to the Renaissance*, LSA, Inc., Canada.
- Szabolcsi Bence (1945): *Népzene és történelem*. Akademia Kiadó, Budapest.
- Underwood, Kent David (1987): *The Renaissance Lute in Solo Song and Chamber Ensemble a Study of Musical Sources to Ca. 1530*, Thesis (Ph.D.) Stanford University.